

Л. П. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

(Київ).

ДЕСЕМБРИАНА.

(До підсумків юбілейної літератури про південний декабризм).

Україна, зокрема Київ та Харків, по змозі і, як побачимо з цього стислого огляду, цілком вдало одгукнулася на юбілей століття, що зминуло од повстання декабристів, мало не виключно звернувши увагу на відповідні явища й події, що відбувалися тільки на українській території.

Почин у цьому напрямку¹⁾ зробив у Києві В. М. Базилевич, що встиг цілком своєчасно (ще р. 1925) випустити в світ невеличку книжку під назвою „Декабристи на Київщині“ (ДВУ. К. 1926). Це — найперша, до речі, праця, українською мовою писана, про декабристський рух у межах України, до того на нашій Київщині. Живо й цікаво виконана, вона по заслугі викликала, між іншими, три докладних і, взагалі, прихильних оцінки в спеціальних історичних журналах (одна з них належить авторів цих рядків).

У Києві-ж-таки мало не своєчасно вийшов між люди збірник російською мовою „Из эпохи борьбы с царизмом“ (1926, № 5), що головну частину в ньому присвячено „Столетию восстания декабристов“. Тут тому самому В. М. Базилевичеві, що дав 3 нариси (а) „Восстание Черниговского полка“, б) „Восстание декабристов и Киев“ та в) „Декабристы в Сибири“), безперечно належить перша роль, і література бібліографії питання це зазначила. Тимчасом інші 4 автори — О. М. Ладиженський, з Ростова на Дону („Декабристы, мировоззрение, организация и выступление“), прилучанин В. І. Маслов („Поэт-декабрист К. Ф. Рылеев“), автор цього огляду („Главные участники восстания Черниговского полка“) і саратовець, відомий декабристознавець та історик, С. М. Чернов („Поиски сношений декабристов с Западом“), кожен подав одну лиш статтю. Згідно з одним друкованим зауваженням, цей збірник, що його добре зредагував Л. Л. Берман, трактуванням даного питання перевищив інші подібні провінціальні науково-популярні видання, а тому преса поставилася до нього прихильно.

Видрукувані тут свої нариси В. М. Базилевич зібрав в окрему невеличку книжечку російською мовою („Декабристы. Очерки.

¹⁾ Коли не рахувати нарису Ю. Г. Оксманна „Константиновская легенда в Херсонщине“ в одеському збірнику, ще року 1921-го, „Посев“.

I—III. К. 1926). Книжечка ця являє собою поширення, поновлення, почасти й одміну того, що він подав був передніш українською мовою. Ці нариси перебувають у певному стосункові до серії інших етюдів з доби декабризму того самого автора, видрукуваних, окрім Києва, у виданнях харківських, московських, ленінградських, ба навіть сибірських (в Іркутському).

Київський історичний журнал „Україна“ (1925, № 6), перший з українських наукових видань, присвятив столітній річниці декабристського повстання окрему книжку, де в найголовнішій її частині— правда, трохи запізнившись виходом (допіру в березні р. 1926)— з'явилися статті не самих киян, ба й українських істориків з Одеси, навіть Ленінграду. Тут видрукувано різноманітного змісту нариси як самого редактора, акад. М. С. Грушевського („1825—1925“), так і низки його співробітників: Ів. Ф. Рибаківа („1825 рік на Україні“), О. Ю. Гермайзе („Рух декабристів на Україні“), Т. М. Слабченка („До історії „Малоросійського Общества“), О. С. Попова („В гнізді декабристів“—з ілюстраціями). Завідувач Київським Центральним Історичним Архівом імени В. Б. Антоновича, В. В. Міяковський подав тут три нариси, де використовує відповідний, дуже цікавий архівний матеріал (1) „Віктор Фурньє та родина Раєвських“, 2) „Відгуки в Харкові та Києві на смерть Рилєєва“ та 3) „Список осіб, причетних до справ про таємні товариства“, а автор цього огляду— 2 замітки (1) „Нове про декабристів на Україні“ й 2) „Деякі з відгуків подій 1825—26 р. в українській пісенній творчості“, також і 4 рецензії (1) „Алфавит декабристов, изд. Центрархива, 1925“, 2) „М. В. Нечкина и Е. В. Сказин. Семинарий по декабризму. 1925“, 3) „Вл. Селиванов. Декабристы 1825—1925 г.“, 4) „Базилевич. Декабристи на Київщині. 1926 р.“). Зазначена, тоб-то присвячена декабристському юбілеєві, частина київського журналу, окрім звичайних, газетних інформацій, викликала в одному випадкові й трохи суб'єктивну оцінку, місцями зарозумілу до безапеляційности, почасти навіть до грубости— з мотивів *pro domo sua* (згад. рецензію в тому самому числі „України“) одного з ленінградських архівістів.

У Києві-ж, нарешті, вийшов дуже поважний збірник „Декабристи на Україні“, що його зміст визначає самий його титул. Це— збірка праць Комісії при Українській Академії Наук для вивчення громадських течій на Україні. Тут, опріч окремого покажчика іменнів, уміщено 24 статті й замітки спеціального змісту, що їх подали 10 киян і харків'ян. Видання починає вступна стаття одного з редакторів акад. С. О. Єфремова („Від легенди до історичної правди. Місцеве підґрунтя в декабристському рухові“) і продовжують його нариси В. О. Романовського („Причина невдачі в 1825 році“), також— 2 етюди О. Д. Багалієвни („Салдатські маси в декабристському рухові. 1) Агітація серед салдатів 1825 р.“ та 2) „З салдатських настроїв р. 1825“).

Безперечно, центральне місце в збірнику посідають перекладені з польської мови на українську мемуари Йосипа Руліковського¹⁾, що їх попереджає відповідний біографічний нарис автора цього огляду („Йосип Руліковський (1780—1860). Польський мемуарист революційних подій 1825—26 р. на Київщині“) та що до них подано поясняльні примітки й ілюстрації, а останні викликали й відповідну замітку В. М. Базилевича.

Тому самому В. М. Базилевичеві, авторові низки літературно-наукових мініатюр взагалі архівного характеру, тут належить ще один чималий розміром, складений на підставі київського архівного матеріалу, нарис („Збітки від повстання 1825—26 рр.“) та 4 замітки — теж на половину на підставі архівних документів (1) „З листування вищої військової влади 1825—26 рр.“, 2) „Салдати про повстання Чернігівського полку“, 3) „Вірші Рилєєва в альбомі 1830 рр.“ і 4) „Ювілей декабристів у Києві“).

О. Д. Багалівна, крім цих етюдів, дала в збірнику 3 інші замітки на підставі матеріалів, що їх розшукала в столичних архівах (1) „Допити унтер-офіцерів Чернігівського полку“, 2) Новий документ до біографії Тизенгавзена“ й 3) „Конфірмація в справі рядових 8-ї артилерійської бригади“).

Ще 3 інші замітки на підставі московського архівного матеріалу дала В. О. Ганцова-Берникова (1) „Лист до полк. Дубельта та його дружини від сестер її Перської та Рогозинської“, 2) „Извет Унішевського“ й 3) „Стан Пензенського пішого полку після повстання“).

Другому редакторові цього збірника й секретареві Комісії, В. В. Міяковському належить ще 3 нових етюди, як звичайно, складені серйозно й цікаво на підставі документів вдало розшуканих в архіві, що перебуває під його орудою (1) „Один з доносителів на Пестеля, Ш. Козлинський“, 2) „Декабрист Берстель“ та 3) „Революційні відозви про декабристів“).

По одній статті дали, нарешті, й кожен з інших учасників збірника: автор цих рядків („Виправа на Кавказ салдатів Чернігівського полку“), П. П. Филипович („Рилєєв і Державін“), В. О. Барвінський („До біографії поручника І. І. Сухинова“) й О. І. Назарець („До біографії бр. Борисових“).

Між уміщеними в збірнику статтями та замітками відчувається наступний звязок та симетричність. Безперечна навіть у його упорядкуванні певна гармонійність, хоч де-не-де й спостерегається — правда, зовні мало помітні — дрібні кострубатості редакційно-коректурного характеру.

На підставі відомостей, що їх вже маємо (окрім Києва, напр., з Харкова, Одеси, Ніженя, Ростова на Дону, Москви, Ленінграду,

¹⁾ Фактично, в останній редакції переклад зробив В. В. Міяковський (за його ініціативою), за участю Л. П. Добровольського, що склав і примітки.

Казани й инш.), можна думати, що мемуари Руліковського справили досить сильне вражіння, так само, як думки, напр., С. О. Єфремова або В. О. Романовського — хоч з ними, відомо, дехто й не погоджується — безперечно притягли до себе увагу читачів.

До констатованих, наслідок, київських літературних відгуків на юбілейні спогади ¹⁾ декабризму (звичайно, крім своєчасних повідомлень у місцевих часописах), треба зарахувати 2 нариси невеликого й діяльного київського архівознавця В. В. Міяковського („Революційний катехізис 1825 р.“ та „Декабристські пам'ятки по київських архівах“), видрукувані у київських часописах загально-літературного змісту: „Життя й Революція“ (1925 р., № XII) та „Глобус“ (1925, № 23–4), а також і, нарешті, — „Задачи местных архивов к юбилею декабристов“ В. М. Базилевича („Червоний Архівіст“. К. 1925, № 1), не кажучи про книжку, що вийшла окремим досить елегантним виданням, „Шевченко і декабристи“ П. П. Филиповича (ДВУ. К. 1926), автора замітки „До річниці виступу декабристів“ („Ж. й Р.“ 1925, № XII).

Нарешті, в Науковому Збірникові, що його оце видає Українська Академія Наук на честь акад. Д. Ів. Багалія, теж друкується низка нарисів та заміток декабристознавчого змісту.

Науково-літературному партнерові Київа, Харкову ²⁾ належить також дуже поважне місце в справі вшанування на Україні спогадів декабризму, причому в кожному з зазначених услід за цим випадків видатну, керівничу роль відіграє визначний сучасний український історик акад. Д. І. Багалій.

Академиківі Д. І. Багалієві найсамперед належить стисле, але з широкою постановою питання, перше у нас, на Україні, з даної галузи узагальнення під назвою „Декабристи на Україні“, що він його висловив на зібранні наукових робітників у харківському Будинку Вченого в день столітнього юбілею збройного повстання Чернігівського полку (10 січня 1926 р.). Уміщена спочатку в харківському журналі „Червоний Шлях“ (1926, № 1), ця дуже цікава праця вийшла в світ і окремим виданням.

З ініціативи-ж акад. Д. І. Багалія, Харків одгукнувся на юбілейні революційні події 2 поважними науковими виданнями, до яких, окрім харків'ян, закликано було історичні сили з інших міст України, у тому й з Київа та Одеси.

Перше з них це — „Повстання декабристів на Україні“ за редакцією Д. І. Багалія, збірник (ч. 4) харківської науково-дослідчої катедри Історії української культури, що перебуває під керівництвом цього вченого. Тут, окрім уміщеної зараз-таки за передмовою од редактора праці (в центрі книги) автора цієї замітки („Повстання Черні-

¹⁾ Подробиці див. у згаданій вже замітці В. М. Базилевича „Ювілей декабристів у Київі“ („Декабристи на Україні“, стор. 199 — 200).

²⁾ У Харкові найраніш був надрукований ще нарис „Декабристи — народженці Полтавщини“ Зубковського („Червоний Шлях“, 1925, № 11—12).

гівського полку¹⁾), знаходиться дві поважні й цікаві праці: 1) відомого українського історика-марксиста, проф. М. І. Яворського („Основи декабризма на Україні“) та 2) дочки акад. Д. І. Багалія — О. Д. Багаліївни („Учасники повстання Чернігівського полку перед військовим судом в Могильові“), що, в наслідок спеціальних студій, опрацювала в величезній науковій статті дуже цінний архівний матеріал. Цей харківський збірник фахівці зустріли в пресі дуже прихильно.

Не менше поважне з наукового погляду, а що-до обсягу й значніше, є юбілейне видання харківського Укрцентрархіву, що побачило світ під заголовком „Рух декабристів на Україні“ та виявляє ніби змагання навіть до ширших, ніж попередній збірник, завдань. Книга, що її фактично зредагував акад. Д. І. Багалій, складається з двох мало не самостійних частин, з окремою для кожної з них пагінацією.

У першій половині збірника вміщено 11 статей 7-мох авторів. По 3 статті дали як сам редактор (1) „Вступні пояснення до матеріалів“, 2) „Уваги до генези декабристського руху на Україні“ та 3) „З історії декабристського руху на Слобідській Україні“), так і А. А. Рябінін-Скляревський (1) „На спогад Чернігівського полку“, 2) „Вірш декабриста Н. С. Бобрищева-Пушкіна“ й 3) „Таємні товариства на півдні в епоху декабристів“. Участь інших співробітників виявилася в тому, що проф. О. Покровський („До слідства над декабристами“), В. М. Базилевич („Декабристи на Київщині після амністії“), А. Козаченко („Два листи Волконських до матери“) і, нарешті, О. Д. Багаліївна-Татарінова („Лист О. Перовського до Миколи І-го“) кожен подали по одному нарисові.

Друга, трохи менша обсягом проти першої, половина збірника Укрцентрархіву вся подає дуже цінний матеріал (з відповідними з нього висновками) за повстання Чернігівського полку, що його знайшов у Київському Центральному Історичному Архіві імені Антоновича В. В. Міяковський, що з великим замилюванням взагалі поставивсь до своєї справи.

Основну частину цієї половини („Повстання декабристів на Україні“) даного видання, що йде услід за невеличким вступом і спеціальною, дуже змістовною передмовою („Повстання Чернігівського полку. Огляд друкованих джерел і значіння відкритих матеріалів. Рух декабристів у сучасному йому оточенні“), яку склав, як звичайно, цікаво В. В. Міяковський, заповнено відповідними, спеціальними документами („Дѣло о возмущеніи Чернигсвскаго пѣхотнаго полка“, стор. 24 — 178). Їх зредагували 3 особи (В. В. Міяковський — головний редактор і його співробітники в даному разі: В. М. Базилевич та автор цього бібліографічного огляду), що додали до них

¹⁾ До речі, мапу (на стор. 166) і портрет (на стор. 69) Бестужева-Рюміна (в дійсності, Бестужева-моряка) додано до тексту без авторської участі.

(попід рядками й позаду тексту) і відповідні примітки, а наприкінці й покажчик іменнів та географічних назов.

Безперечно, це серйозне видання— дуже цінне, але воно не знайшло ще своєї друкованої оцінки, — певне, через те, що порівнюючи пізно вийшло між люди. А втім гадаємо, що виконання його (окрім, звичайно, двох останніх статтів акад. Д. І. Багалія та ще деккого з співробітників першої половини збірника Укрцентрархіву), може дати матеріал для зауважень у пресі з боку спеціальної критики, хоч їх заздальгідь почасти й усувають відповідні вказівки самого головного редактора всього збірника¹⁾.

Наприкінці коротенької довідки про українські літературні відгуки на юбілейні спогади декабризму треба згадати й за цілу низку поки-що ненадрукованих лекцій та доповідів на дану тему, також про своєчасне реагування київських, харківських та інших газет, які крім публікації відповідних відомостей, книжкових новин, тс-що, містили також бібліографічні з того або іншого приводу замітки, при цьому висловлюючи часом різні побажання й т. и.

Північ, тоб-то РСФРР, повно й мало не всебічно відгукуючись у загальній та спеціальній, імпазантній своєю визначною численністю літературі питання²⁾, не проминула, певна річ, нагоди реагувати на події, що відбувалися перед стома роками і на Україні.

Правда, не все, що позначалося там у той час, коли писано (на початку березня р. 1927) цю замітку, з'явилося ще друком (напр., праці М. В. Нечкиної, Ю. Г. Оксмана та ин.). Дещо, на жаль, і зовсім, мабуть, не побачить світу (як, напр., праця П. Є. Щеголева та ин.). Але багато з того, що побачило вже світ, має для нас визначний інтерес, особливо те, що безпосередньо стосується південного декабризму.

Цікавий, напр., опублікований за редакцією Б. Л. Модзалевського та Ю. Г. Оксмана збірник „Декабристы“ (М., 1925), що його автор цих рядків своєчасно вже розглянув у спеціальній замітці. Варто тільки згадати про два в ньому розділи („Восстание и его ликвидация“ та „Отзвуки декабристских событий 1825 г. в Новорос-

¹⁾ У Харкові, нарешті, на тему про декабристів крім хрестоматії В. А. Алгасова (російською мовою), з'явилися також і дві статті педагогічного змісту: „Декабристы в школі“ О. Парадиського („Шлях Освіти“, 1925, № XI) та „Декабристы и просвещение“ Пакуля („Ш. О.“, 1925, № XII).

²⁾ 650 №№ було ще на 1 вересня минулого 1926 року, як підрахувала М. В. Нечкина в її статті „Столетие восстания декабристов в юбилейной литературе (1825—1925)“ у журналі „Историк-Марксист“ (1926, № 2). М. М. Ченцов („Юбилейная литература о декабристах“, М. 1927. Окрема відбитка з видання „Коммунистической Академии“) мав, з свого боку, спроможність у своєму покажчику (і все-ж-таки неповному: згад., напр., відсутність нарисів „Восстание Черниговского полка в показаниях современников“ Б. Є. Сирочковського („Красный Архив“, 1926, № XIII), „Новое о прошлом в русской зарубежной печати“ Б. Николаєвського („Каторга и Ссылака“, 1926, № 7—8 і т. ин.) підрахувати разом з українською літературою, вже 769 №№, окрім численних додатків.

сии*) з низкою нарисів як Ю. Г. Оксмана в кожному з них¹⁾, так і Б. Л. Модзалевського (напр., „Декабристы на пути в Сибирь. Донесения сенатора князя Б. А. Куракина. 1827“).

Сьогочасні авторитети в галузі питання, М. В. Нечкина („Восстание Черниговского полка, со схематической картой движения“²⁾, Б. Є. Сирочковський („Восстание Черниговского полка в показаниях современников“³⁾) і Ю. Г. Оксман („Восстание Черниговского полка“), також дали свого часу спеціальні статті в журналах „Каторга и Ссылка“ (1925, № VIII), „Красный Архив“ (1925, № XIII) та „Огонек“ (1926, № 2)⁴⁾.

„Каторга и Ссылка“ тричі, крім того, відгукувалася на столітній юбілей декабристського повстання, випустивши, по-перше, окремий збірник „Декабристы на каторге и ссылке“ (М. 1925), а потім і „Тайные Общества в России в начале XIX столетия“ (М. 1926), не кажучи вже про № VI (27) самого журналу (замітки: 1) „З письма декабриста Петра Борисова“ М. В. Нечкиної та 2) „К вопросу о нижних чинах-декабристах“).

У першій з цих книг зустрічаємо, між іншим, статтю киянки В. О. Ганцовой-Берниковой („Из жизни декабристов на каторге и ссылке в 1827 году“) та замітку В. М. Базилевича („Письма декабриста П. В. Абрамова из Сибири“), а також статтю М. Муравйова („Декабрист Артамон Захарович Муравьев“) і замітку М. Бризгалоной („Встреча с декабристами“, напр., М. Муравйовим-Апостолом), а в другій — інший ще нарис тої самої В. О. Ганцовой-Берниковой („Крестьянские волнения 1826 г. по материалам военно-исторической секции в Центральном архиве“).

В. О. Ганцовой-Берниковой належить іще й чималенька завбільшки праця, написана виключно на підставі архівного матеріалу

¹⁾ „Восстание Черниговского полка (Новые материалы)“, „Попытка поручика И. И. Сушинова (по неизданным материалам)“, „Письмо В. И. Сухачева к гр. М. С. Воронцову из Таганрогского тюремного замка“, „Мытарства декабриста Ринкевича“, „Последняя попытка облегчения участи А. А. Бестужева“.

²⁾ Окрім згаданих в „Огляді“ нарисів, М. В. Нечкина — автор низки рецензій декабристознавчого змісту.

³⁾ Б. Є. Сирочковський — автор також 2-х заміток архівного змісту: а) „Записка А. К. Бошняка“, („Красный Архив“, 1925, № 2) і б) „Письмо Горбачевского к Е. П. Оболенской о реформе 19 февраля 1861 года“ („Каторга и Ссылка“, 1925, № 1).

⁴⁾ Статтю Ю. Г. Оксмана ілюстровано знімком з картини художника Френцена. Загально-приступним характером московського журналу пояснюється, певне, популярний виклад авторів і, на жаль, сила недокладностей.

Ю. Г. Оксман написав ще (окрім наведених тут і далі праць, а також декількох рецензій) низку дрібних, газетних (архівного змісту) заміток: а) „Новые материалы о восстании декабристов“, за редакцією В. О. Волосевича та Ю. Г. Оксмана („Красная Газета“, 1924, № 288), б) „Декабристы-солдаты“ („Красная Газета“, 1925 р. від 9 грудня), в) „Из писем и записок В. Ф. Раевского“ („Красный Архив“, 1925, т. VI), г) примітки до „Послания Г. С. Батенькову“ В. Ф. Раевского („Атеней“, III. 1926), то-що.

(„Отголоски декабрьского восстания 1825 г.“). Надруковано її так само у „Красном Архиве“ (1926, №№ III (16) і V (18) ¹⁾).

Ленінградський архівіст і декабристознавець Ю. Г. Оксман, що незабаром випускає (у VI томі видання Центрархіву „Восстание декабристов“) основний архівний матеріал про повстання Чернігівського полку, опублікував, попереду, крім зазначеного (в ленінградській „Новой Вечерней Газете“ 1926 р. за 13 січня) цікавого документа „Из вновь найденных документов о восстании Черниговского полка. Донесение г.-м. Тихановского имп. Николаю I“, потім — замітку (в ленінградській теж „Вечерней Красной Газете“ 1926 р.) про салдатську „справу“ в Білій Церкві й, нарешті, за співробітництвом М. Ф. Лаврова та Б. Л. Модзалевського, він зложив хрестоматію під назвою „Декабристы. Отрывки из источников“ (видання Центрархіву р. 1926); для нас тут найцікавіші відділи четвертий, сьомий, почасти восьмий.

Юбілейне число журналу „Былое“ (1925, № 5), окрім інших заміток (напр., „Декабристы Крюковы, Вольф, Фалленберг и Борисовы в 1845 г.“ В. М. Базилевича, або-ж бібліографічний покажчик С. О. Переселенкова „Дневники и мемуары декабристов“), вмістило дуже цікаву для нас працю І. М. Троцького („Ликвидация Тульчинской Управы Южного Общества“), тимчасом як спеціальний збірник („Бунт декабристов“. Л. 1926) того самого-ж видавництва „Былое“ дав серед інших як статтю О. В. Шебалова („Арест Пестеля“), так і ще одну замітку В. М. Базилевича з галузи; що притягає тепер його особливу увагу („Из архива декабриста Юшневского“ ²⁾).

Згаданий уже „Красный Архив“ надрукував у себе, з одного боку, нарис (одночасно з уже згаданою статтею Б. Є. Сирочковського) М. В. Нечкиної (1925, № VI: „Заговор в Зерентуйском руднике“), а потім велику статтю С. М. Чернова, теж виключно на підставі архівного матеріалу (1926, № II/XV: „Имущественное положение декабристов“).

У молодому ще журналі „Историк-Марксист“ з'явилася публікація, з одного боку, М. К. Піксанова („Из архива декабриста Вас. Мих. Давыдова“, 1926, № 1), а також три, дуже цікаві ³⁾ статті М. В. Нечкиної („Общество Соединенных Славян. Предшественники

¹⁾ В. О. Ганцова-Берникова, нарешті, — й автор статті „Декабристы и сельское хозяйство в Сибири. К столетней годовщине декабрьского восстания“ („Землеустроитель“) 1925, № XII).

²⁾ В. М. Базилевичеві, нарешті, належить і нарис „Областное деление Сибири в проектах декабристов“ в іркутському збірнику „Сибирь и декабристы“ (1925) за редакцією М. К. Азадовського, М. Є. Золотарьова та Б. Г. Кубалова.

³⁾ Хоч трошки суб'єктивні, навіть імпульсивні (згад. певну „пасію“ шан. автора до Сушинова).

революционерів - різночинців среди декабристів" (1926, № I), „Столетие восстания декабристов в юбилейной литературе" (1926, № II) та „Украинская юбилейная литература о декабристах (1927, кн. I).

У місячниках „Печать и Революция" (1926, № VIII) і „Красная Новь" (1926, № III) вміщено було статті І. Звавич („Восстание 14-го декабря и английское общественное мнение") та киянина М. С. Балабанова („Народные массы в движении декабристов"), з низкою цікавих уступів у кожній ¹⁾.

В ілюстрованому журналі „Красная Нива" (1927, № VI) подано, далі, замітку С. Я. Гессена („Из прошлого. Неопубликованные письма Сергея Муравьева-Апостола"), дуже цікаву для характеристики цього видатного декабриста.

У місячниках, нарешті, „Печать и Революция" (1926, № VIII) та „Каторга и Ссылка" (1926, № 7—8) з'явилися цікавого змісту (хоч, як і завжди у першого автора, трошки суб'єктивні) нариси М. В. Нечкиної („Портреты предков. Юбилей декабристов за рубежом") та Бор. Николаевського („Новое о прошлом в русской зарубежной печати").

З 3-х випусків збірника Рос. Академії Наук, що видані під титулом „Памяти декабристов" (Л. 1926), у першому з них вміщено статтю Б. М. Енгельгарта („Письма С. И. и М. И. Муравьевых-Апостолов к А. Д. и А. И. Хрущевым"), у другому — статтю С. А. Єреміна з вартим нашої уваги „Объяснением" кап. Несмеянова до історії повстання Чернігівського пішого полку, також і замітку Н. Г. Богданової („Письмо М. П. Бестужева-Рюмина к А. И. Чернышеву"), і, нарешті, в третьому — нарис Б. Л. Модзалевського („Страница из жизни декабриста М. П. Бестужева").

У збірнику статті (раніш — у газетах та журналах) під назвою „Декабристы" (Л. 1927), що лиш недавнечко побачив світ, визначнішого, з сучасних російських, історика-марксиста М. М. Покровського особливу нашу увагу повинен притягти нарис „Два вооруженных восстания".

Далі, чималу для нас вагу мають VIII та V томи монументального видання „Восстание декабристов" Центрархіву. У першому з них, що його свого часу вже зазначив і автор цієї замітки, репродуковано, окрім дуже корисних „передмови" та „додатків" Б. Л. Модзалевського й О. О. Сіверса, відомий „Алфавит декабристов", а в другому надруковано (разом з нарисом „Следственные дела членов общества Соединенных Славян" М. П. Чулкова) слідчі справи членів „Общества Соединенных Славян"), на жаль, між иншим, без Солов-

¹⁾ У першій з цих статей є, напр., повідомлення англійського посла в Петербурзі, що ніби-то за гасло для повстання С. Муравйова - Апостола була „Sclavonian Republik", або-ж у другій — деякі узагальнення з приводу подій на Україні.

йова й Сухінова, яких не судили в Петербурзі¹⁾, що притягають тепер до себе особливу увагу.

Не випадає спинятися на книжкових виданнях того типу, як от: 1) „Библиографические материалы для словаря декабристов“ С. В. Вознесенського (Л. 1926. Пор. аналогічні довідники Вол. Селіванова або М. В. Нечкиної та Є. В. Сказіна, що їх вже свого часу розглянув автор цього огляду), так само дуже корисний і совісно виконаний бібліографічний покажчик „Юбилейная литература о декабристах 1924—1926 гг.“ М. М. Ченцова за редакцією проф. М. К. Піканова („Вестник Коммунистической Академии“, 1926, №№ 16, 18, та за 1927 р. № 19), 2) „Восстание декабристов“, вид. Центрархіву, т. I (з передмовою М. М. Покровського і додатком „Следственные дела декабристов“ О. О. Покровського. Між іншим, у ньому — справа ки. С. П. Трубецького), 3) „Декабристы перед судом истории“ С. Я. Гессена або-ж 4) „Мятежники 1825 года“ Г. І. Чулкова (з характеристикою, між іншим, С. Муравйова-Апостола), бо тут для нашої мети вони мають поки-що епізодичний, випадковий інтерес.

Не можна проте-ж не визнати, наприкінці, за цікаві репродукції новими виданнями як збірок епізодів (з відомим, у тому, „Катехизисом Сергея Муравьева-Апостола“) одного з колишніх визначніших декабристознавців, П. Є. Щеголева (у його збірникові „Декабристы“ (М.-Л. 1925), так і відповідної мемуарної літератури, наприклад, „Воспоминаний и писем“ декабриста М. Муравйова-Апостола, що видало їх ще петроградське (1922 р.) „Былое“, за ред. С. Я. Штрайха (свого часу й на них була також рецензія автора огляду), або-ж доповнених і виправлених (за редакцією Б. Є. Сироечковського) „Записок и писем“ Горбачевського (М. 1926)²⁾, що їхні імення виразно сами за себе промовляють.

Знаючи найвизначніші зовні вияви української юбілейної літератури в посильній її систематизації, ми можемо мати певне уявлення про міста на Україні, де переведено сучасні декабристознавчі праці та де їх надруковано, про їхню кількість та їхніх авторів, про способи друку (тоб-то окремими книгами або-ж у періодичних виданнях і спеціальних збірниках), про характерні для теперішнього декабристознавства риси, про наукові його змагання й досягнення, нарешті — про відміну його од праць з даного питання і од літератури усієї взагалі попередньої доби, зокрема — од студій, що з'явилися останніми часами в Р.С.Ф.Р.

Юбілейна декабристознавча література з'явилася на Україні мало не виключно у двох найбільших її культурних осередках, тоб-то в Києві й Харкові. При цьому знайшла вона для себе притулок більше-

¹⁾ Посильну в даному випадкові компенсацію дає зазначена вже праця О. Д. Тартинової-Багалієвни „Учасники повстання Чернігівського полку перед військовим судом у Могильові“ („Повстання декабристів на Україні“).

²⁾ Доладню бібліографічну замітку дала М. В. Нечкина („Каторга и Ссылка“. 1925, № 4).

менше в десятку (7 київських та 3—4 харківських) друкованих видань періодичного, переважно, характеру й лиш почасти вийшла окремими книжками наукового й популярно-наукового характеру. Репрезентують її більше-менше сім десятків різного обсягу праць, мовами українською (здебільша) й російською, що їх виконали понад 20 осіб (у переважній більшості—українці, мешканці 4 міст на Україні та 3-х за її межами), які писали мало не виключно про декабризм і декабристів тільки на українській території.

Найбільшу в даному питанні вкладку вніс Київ (з його дев'ятьма авторами 45 праць, що становить близько $\frac{3}{4}$ усієї їх кількості, далі—Харків та Одеса, а з інших міст виступило по одному представнику, і кожен з них подав лиш одну працю. При цьому четверо киян (В. М. Базилевич з 15 працями, В. В. Міяковський з 12, автор цього огляду також з 12, В. О. Ганцова-Берникова з 3-ма) і двоє харківців (О. Д. Татарінова-Багаліївна з 7 працями, Д. І. Багалій з 4-ма) немов спеціалізувалися тепер на даному питанні, тимчасом як усі інші автори підходили до нього поки-що тільки ad hoc, тоб-то більш або менш випадково¹⁾.

Що-до змісту, декабристознавчу літературу репрезентують з одного боку першоджерела нашого формального знання, тоб-то архівні та інші документальні матеріяли, а з другого—відповідні нові, оброблені систематично й літературно праці суто-історичного змісту.

Розділ літератури джерелознавства, своєю чергою, складається або з опублікованих, з належними поясненнями й по змозі повно, нових документів, або з праць спеціального архівознавчого характеру.

Треба визнати, що поміж публікаціями першої категорії в цікавій для нас галузі найвидатніше поки-що є „Дѣло о возмущеніи нѣкоторыхъ ротъ квартирующаго въ г. Васильковѣ Черниговскаго пѣхотнаго полка, подъ предводительствомъ онаго полка подполковника Муравьева-Апостола“. „Дѣло“ це переховувалося в колишній канцелярії київського цивільного губернатора і допіру тепер поба-

¹⁾ Цікаві при цьому, науково корисні й в очах навіть спеціальної, вибагливої, що поривається за останніми, модними течіями, критики, мало не бездоганні праці О. Д. Багаліївни-Татарінової (яка сумлінно й уміло трактує ту чи іншу вподобану тему), В. В. Міяковського (що виступає, ніби систематично, але зовсім вдало добираючи свіжого матеріялу), В. М. Базилевича (з його надзвичайно легким стилістично, ясним викладом і з різноманітними своїм змістом, дрібними поки-що, та все-ж такими, що стоять напередодні дозрілої вже праці монографічного характеру, етюдами), нарешті, В. О. Ганцової-Берникової (що зуміла як слід використати здобутки попередніх своїх архівних праць). Проте виступи в друку автора цього огляду, окрім оцінок більше або менше до них прихильних, зустріли вже двічі й закиди, часом занадто гострі. Заслужено високий авторитет академиків Д. І. Багалія, С. О. Єфремова і, почасти, М. С. Грушевського не усунув, нарешті, вибриків з мало не категоричним запереченням нової загальної концепції південного, ніби українізованого в них цілком декабризму, що її названі вчені та їхні наукові співучасники (Йос. Юр. Гермайзе, М. І. Яворський та інші) виставили й підтримують.

чило світ в одному з згаданих вже харківських видань. Слідом за ним іде серія окремих (кожен раз у супроводі відповідних передмов-коментарів, то-що) документів походження офіційного (в 1½ десятиках випадків)¹⁾ або-ж приватного²⁾.

Самий-но перелік назов оцих документів (по змозі в хронологічному порядку виразнісінько промовляє сам за себе, викликаючи неначе заздрість до цього, свого роду *embarras de richesse* декабристознавців навіть Р.С.Ф.Р.Р. (М. В. Нечкина).

Нарешті, до категорії мало не документованих джерел наших відомостей треба по заслугі зарахувати визначні мемуари Руліковського (про повстання Чернігівського полку), що їх тепер наново репродуковано друком, через те що попередю вони були сливе цілком невідомі навіть для спеціалістів питання.

Значіння відкритих у Києві, Одесі та Харкові й опублікованих тепер історичних джерел з'ясовують акад. Д. І. Багалій (у „Вступних поясненнях до матеріялів“), В. В. Міяковський (у статті „Огляд друкованих джерел і значіння відкритих матеріялів“), так само нариси його „(Декабристські пам'ятки по київських архівах“) і В. М. Базилевича („Задачи местных архивов к юбилею декабристов“) або-ж О. О. Покровського („вступний нарис“ до його статті „До слідства над декабристами“), так само, нарешті, передмови В. В. Стратена й Є. П. Трифільєва („До матеріялів про декабристів“), того-ж самого акад. Д. І. Багалія (а) „З історії декабристського руху на Слобідській Україні“ й б) у його-ж редакційному вступі до „Повстання декабристів на Україні“) та Т. М. Слабченка („До історії „Малоросійського Общества“). До них, звичайно, треба прилучити й усі подібні-ж дрібніші поясніння до зазначеної вже літератури офіційних і приватних паперів.

Надруковані на Україні власне літературно-історичні праці з питання, що нас тепер цікавить, от як різні етюди, замітки й т. ин.,

¹⁾ „З історії декабристського руху на Слобідській Україні“ (відпов. уступки) акад. Багалія, „До слідства над декабристами“ проф. О. Покровського, „З листування вищої військової влади 1825—26 рр.“, Базилевича, „Лист Сухінова до Миколи I“, у замітці Барвінського („До біографії поручника І. І. Сухінова“), „Лист О. Перовського до Миколи I“ Багаліївни-Татарінової, „Новий документ до біографії Тизенгаузена“ тої самої О. Багаліївни, „Салдати про повстання Чернігівського полку“ й, Базилевича, „Допити унтер-офіцерів Чернігівського полку“ теж О. Багаліївни, „Інструкція“ та „Маршрут“ у статті Добровольського („Виправа на Кавказ салдатів Чернігівського полку“), „Стан Пензенського пішого полку після повстання“ Ганцової-Берникової, „Конфірмація в справі рядових 8-ої артилерійської бригади“ О. Багаліївни, „Список осіб, причетних до справи про таємні товариства“ Міяковського, „Извет Унішевського“ Ганцової-Берникової, „До біографії бр. Борисових“ Назарця, „До матеріялів про декабристів“ у статті Стратена й Є. І. Трифільєва. Певна річ, тут нема потреби зазначати ще й численні витяги з архівних матеріялів у спеціальних статтях В. В. Міяковського, О. Д. Багаліївни-Татарінової, В. М. Базилевича та інших.

²⁾ „Листи до полк. Л. В. Дубельта та його дружини від сестер її Перської та Рогозинської“ у замітці Ганцової-Берникової, а також „Два листи Волконських до матери“ в замітці Козаченка.

залежно од їхнього змісту й характеру, можна розподілити на кілька груп.

По-перше, маємо тут посилене підсумування усієї передюблійної літератури в одній з галузів питання, от як „Систематичний огляд літератури до справи про повстання Чернігівського полку“, що його склав автор цих рядків, систематизоване (але, звичайно, через технічні знов-же умови — без претенсій на всебічну повність) його-ж зведення в низці етюдів під спільною назвою „Повстання Чернігівського полку“ та „Учасники подій“¹⁾, нарешті, і поданий бібліографічний огляд.

Потім, до узагальнень науково-популярного характеру належать нариси, що походять почасти з архівного матеріалу, як В. М. Базилевича („Восстание Черниговского полка“, „Восстание декабристов и Киев“ і всі відповідні розділи в його-ж „Декабристах на Україні“), та В. В. Міяковського (а) „Повстання декабристів“ у „Пролетарській Правді“ 1925 р. від 25 грудня і б) „Повстання декабристів“ у „Глобусі“ р. 1925, № 23 — 24), й П. П. Филиповича („До річниці виступу декабристів“).

Слідом за систематизацією фактичного матеріалу, можна в літературі, що її оглядаємо, констатувати й низку праць з відповідними поглибленнями питання на теми науково-публіцистичного, історично-філософського, то-що змісту, опертих на попередній літературі, і, почасти, на новому, архівному матеріалі.

Тут маємо, напр., „1825—1925“ акад. М. С. Грушевського, „Основи декабризму на Україні“ проф. М. І. Яворського, „Уваги до генези декабристського руху на Україні“ акад. Д. І. Багалія і більшість розділів у його-ж „Декабристах на Україні“, „Від легенди до історичної правди (місцеве підґрунтя в декабристському рухові)“ акад. С. О. Єфремова, „Рух декабристів і українство“ проф. О. Ю. Гермайзе, „1825-ий рік на Україні“ І. Ф. Рибаківа, „Рух декабристів у сучасному йому оточенні“ В. В. Міяковського, „Таємні товариства на півдні в епоху декабристів“ А. А. Рябініна-Скляревського й, нарешті, „З історії декабристського руху на Слобідській Україні“ того самого акад. Д. І. Багалія.

Належного вже тепер обізнання, у відповіднім зведенні, з найважливішою подією в житті південного декабризму, тоб-то з повстанням Чернігівського полку, так само й з обставинами перед вибухом, окрім мемуарів Руліковського, досягла й відповідна спеціальна література, що дозволяє тепер створити певне поняття про минуле повсталого полку („Чернігівський полк перед повстанням“ автора цього огляду; „На спогад Чернігівського полку“ А. А. Рябі-

¹⁾ З відповідними, дуже значними редакційними купюрами, витяги з останнього нарису вміщено в збірникові „Из эпохи борьбы с царизмом“ під назвою „Главные участники восстания Черниговского полка“.

ніна-Скляревського й відповідні уступи в „Агітації серед салдатів 1825 р.“ О. Д. Багаліївни), про самий бунт (у нарисах як автора цього огляду — під спільною назвою „Повстання Чернігівського полку“), так і акад. Д. І. Багалія („Повстання Чернігівського полку“), В. М. Базилевича, В. В. Міяковського) — в зазначених уже їхніх працях, так само у статті останнього „Революційний катехізис 1825 р.“ і, нарешті, — про його приборкання („Доля покараних“ автора огляду), відповідні нариси акад. Д. І. Багалія, В. М. Базилевича, В. О. Романовського („Причини невдачі в 1825 р.“) та, нарешті, О. Д. Багаліївни („З салдатських настроїв р. 1826“).

Далі, відомості про те, як розв'язано тогочасні ускладнення, до того мало не зовсім виключно на підставі наново здобутих архівних матеріалів, подають статті автора огляду (1) „Ліквідація повстання“, 2) „Доля покараних“ і 3) „Виправа на Кавказ салдатів Чернігівського полку“, акад. Д. І. Багалія („Слідство, суд, кара над декабристами України“), В. М. Базилевича (відповідні уступи в нарисах його: 1) „Салдати про повстання Чернігівського полку“, особливо-ж — 2) „Збитки від повстання 1825—1826 рр.“), О. Д. Татаринової-Багаліївни (1) „Учасники Чернігівського полку перед військовим судом у Могильові“, 2) „Допити унтер-офіцерів Чернігівського полку“, 3) „Агітація серед салдатів 1825 р.“, 4) „Конфірмація в справі рядових 8-ої артилерійської бригади“ й 5) „З салдатських настроїв р. 1826“) та В. О. Ганцової-Берникової („Стан Пензенського пішого полку після повстання“).

Дуже цікавий часами і також наново документований матеріал до характеристики спільників тогочасних подій і взагалі сучасників подано у відповідних уступах заміток і статтів В. О. Барвінського („До біографії поручника І. І. Сухинова“), О. Д. Багаліївни-Татаринової („Новий документ до біографії Тизенгаузена“), О. І. Назарця („До біографії бр. Борисових“), В. В. Міяковського (1) „Декабрист Берстель“, 2) „Віктор Фурньє та родина Раєвських“ і 3) „Один з доносителів на Пестеля, купець Ш. Козлинський“) і, нарешті, автора цього огляду („Йосип Руліковський. Польський мемуарист революційних подій 1825—1826 рр. на Київщині“, також — два згадані його нариси, українською й російською мовами, про учасників повстання).

Відгуки революційних подій, побут, почасті й настрої сучасників дуже характерно змальовують відповідні частини мемуарів Руліковського, також — замітки й повідомлення (теж виключно архівного походження) О. Д. Багаліївни-Татаринової („Лист О. Перовського до Миколи I од 1-го січня 1826 р.“), В. В. Міяковського (1) „Відгуки в Харкові та Києві на смерть Рилєєва“, 2) „Список осіб, причетних до справ про таємні товариства“, проф. О. Покровського („До слідства над декабристами“), В. О. Ганцової-Берникової (1) „Извет“ Унишевського“ й 2) „Лист до полк. Л. В. Дубельта та

його дружини від сестер її Перської та Рогозинської*), В. М. Базилевича (1) „З листування вищої київської влади 1825—1826 рр.“ й 2) „Вірші Рилєєва в альбомі 1830 року“), А. Козаченка („Два листи Волконських до матери“), А. А. Рябініна-Скляревського („Вірш декабриста Н. С. Бобрищева-Пушкіна“), П. П. Филиповича („Шевченко та декабристи“), Ю. Г. Оксмана („Константиновская легенда в Херсонщине“), й, нарешті, автора цих рядків („Де-що з відгуків подій 1825—1826 рр. в українській пісенній творчості“) та акад. Д. І. Багалія („Оцінка декабристів в історії і в поезії“).

Локалізований по можливості в краєзнавчому напрямкові епілог подій висвітлюють нариси автора огляду („Доля покараних“), акад. Д. І. Багалія („Українські декабристи в Сибіру“), В. М. Базилевича (1) „Декабристи на Київщині після амністії“ та 2) „Ювілей декабристів у Києві“), В. В. Міяковського („Револуційні відозви про декабристів“) і О. С. Попова („В гнізді декабристів“¹⁾).

Прикінцеве реагування преси на широко й повно переведені юбілейні спогади за декабризм на Україні, крім зазначеної, спеціальної літератури, можна констатувати й на відповідних бібліографічних оцінках (або й навіть простих інформаціях) як газетних (напр., у харківських „Вістях“ і „Комуністі“ або київських „Пролетарській Правді“ та „Киевском Пролетарии“), так і журнальних (напр., у кн. 3 за 1924 рік та кн. 6 за 1925 р. „України“, у № XII „Життя й Революція“ за 1925 та 1926 рр.). Оцінка української юбілейної декабристознавчої літератури в журналах РСФРР (напр., у №№ 3, 5 та 6 „Каторги и Ссылки“ за 1926 р., або у № 3 „Историка-Марксиста“ за 1927 р.), незалежно від питомої ваги їх окремих частин, цікаві не тільки інформаційною або критичною стороною, але й як посильні (не завсіди, правда, можливі до здійснення змагання в даній царині).

— Юбілейну декабристознавчу (наукового, певна річ, переважно характеру, та що стосується тільки до подій на Україні) літературу РСФРР, яка числом небагато лиш поступається перед українською, репрезентувало, своєю чергою, щось із 6 десятків праць (тоб-то $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{13}$ усієї її наявності) 30, пересічно, авторів, що друкувалися в $2\frac{1}{2}$ десятках різного типу видань, у Москві (переважно), Ленінграді та навіть у Сибіру²⁾, тоб-то вона не така конденсована, компактна проти української, а виступи її, на додаток, фактично ніби епізодичні й, у цілому, якимось не досить помітні.

¹⁾ Відповідні ілюстрації додано до цієї замітки, так само й до нарисів В. М. Базилевича, який, до речі, написав і спеціальну замітку „До малюнків“ на аналогічну тему. У В. М. Базилевича й у А. А. Рябініна-Скляревського, окрім того, подано й картографічні ілюстрації до місцевості подій.

²⁾ Четверо авторів (М. С. Балабанов, В. М. Базилевич, В. О. Ганцова-Берникова та С. А. Семенов, як не додавати до них ще й Ю. Г. Оксмана, кол. одесити) — мешканці теперішньої У.С.Р.Р., що почасти писали, правда, на теми про події й по-за межами України.

Найбільше число праць подали тут М. В. Нечкина (7 статтів) та Ю. Г. Оксман (6—7 нарисів), що немов-би спеціалізувалися тепер на південному декабризмі¹⁾, потім — В. М. Базилович, В. О. Ганцова-Берникова (обоє кияни), Б. Л. Модзалевський, Б. Є. Сирочковський, М. М. Покровський, М. К. Піксанов, почасти й інші сучасні декабристознавці, от як С. Я. Гессен, О. О. Сіверс, І. М. Троцький, М. М. Ченцов, С. М. Чернов, Г. І. та М. П. Чулкові, С. Я. Штрайх, П. Є. Щеголев, тимчасом як інші дослідники (щось з півтора десятка) виступали в даному напрямку більше чи менше випадково, тобто тільки на додаток до основних своїх літературно-наукових праць.

Документація на півночі Союзу визначилася появою низки дуже поважних, неможливих раніш архівних видань (що виходять до того в світ систематично, за певним планом), також — публікацією дрібнішого порівнюючи розміру матеріалів архівного походження.

До першої категорії тут належить низка випусків капітального (8-томового) видання московського Центрархіву „Восстание декабристов“ (за загальною редакцією М. М. Покровського), цього содруж'я свого роду. Тут ми маємо в IV томі, напр., слідчі справи Пестеля й С. Муравйова-Апостола, що до друку їх виготував Б. Є. Сирочковський, у V томі — також слідчі справи членів Товариства З'єднаних Слов'ян, що до друку виготував М. П. Чулков, у VIII томі — „Алфавит декабристов“ за редакцією Б. Л. Модзалевського й О. О. Сіверса, а в відповідній частині тому I-го, що його зредагував О. О. Покровський, — поміж иншим, і слідчу справу кн. Трубецького²⁾.

До низки видань меншого, проти попередніх, розміру треба також залічити й виданий за редакцією Б. Л. Модзалевського й Ю. Г. Оксмана збірник „Декабристы“, де документи подано в декількох нарисах як першого з цих редакторів (1) „Восстание Черниговского полка“ — з 2 серіями паперів, 2) „Поимка поручика И. И. Сухинова“, 3) „Письмо В. И. Сухачева к гр. М. С. Воронцову из Таганрогского тюремного замка“, 4) „Мытарства декабриста Ринкевича“ та 5) „Последняя попытка облегчения участи А. А. Бестужева“, так і другого („Декабристы на пути в Сибирь. Донесения сенатора князя Б. А. Куракина. 1827“).

Далі, мало не систематизований добір нових відповідних документів подано в збірнику уривків з джерел (також під титулом „Декабристы“), що його уложив Ю. Г. Оксман з участю М. Ф. Лаврова й Б. Л. Модзалевського, в його розділах четвертому („Революционная работа в районе первой и второй армии 1821—1825 гг.“), сьомому („Агитация и пропаганда Южного Общества в войсках

¹⁾ Оцінку діяльності обох дослідників автор даного огляду сподівається подати в дальших своїх нарисах.

²⁾ На жаль, у цих виданнях не додержано автентичної ортографії документів, що відрізняє їх од публікацій українських.

3 корпуса и восстание Черниговского полка*) та, почасти, в восьмому («Военно-судные комиссии в провинции»).

Відповідний архівний матеріал подали, нарешті, той самий Ю. Г. Оксман (у замітках: 1) «Из вновь найденных документов. Донесение ген.-м. Тихановского 1-го имп. Николаю I о восстании Черниговского полка», 2) «Декабристы-солдаты» — витяги з вироку в справі 136 нижніх чинів, найактивніших співучасників С. Муравйова-Апостола — в «Красной Газете» від 9 грудня 1925 року, 3) «Из писем и записок В. Ф. Раевского», 4) «Послание Г. С. Батенькову 1825» того самого Раєвського, почасти також у його-ж 5) рецензії (згад. лист Арнольд) на книжку В. М. Базилевича) і автори низки відповідних статтів і заміток: М. В. Нечкина («Три письма декабриста Петра Борисова»), М. К. Піксанов («Из архива декабриста Вас. Мих. Давыдова»), С. Я. Гессен («Из прошлого. Неопубликованные письма Сергея Муравьева-Апостола»), Б. М. Енгельгардт («Письма С. И. и М. И. Муравьевых-Апостолов к А. Д. и А. И. Хрущовым»), Н. Г. Богданова («Письма М. Н. Бестужева-Рюмина к А. И. Чернышеву»), Б. Л. Модзалевський («Страница из жизни декабриста М. П. Бестужева»), С. Є. Єремін («Объяснение» кап. Несмеянова), В. М. Базилевич (1) «Письма декабриста П. В. Аврамова из Сибири», 2) «Декабристы Крюковы, Вольф, Фалленберг и Борисовы в 1845 г.», 3) «Из архива декабриста Юшневского»), В. О. Ганцова-Берникова (1) «Отголоски декабрьского восстания 1825 г.», 2) «Крестьянские волнения 1826 г. По материалам военно-исторической секции в Централхиве» й 3) «Декабристы на каторге и ссылке в 1827 г.» — у відповідних витягах з двох останніх статтів) та, нарешті, С. А. Семенов («К вопросу о нижних чинах — декабристах: «Отношение... о розыске 11 нижних чинов Черниговского пехотного полка»).

До першоджерел у галузі декабристознавства є, звичайно, підстави зарахувати також і два збірники мемуарно-епістолярного змісту: а) «Декабрист М. И. Муравьев-Апостол» (за ред. С. Я. Штрайха) і б) «Записки и письма И. И. Горбачевского» (за ред. Б. Є. Сирочковського); останнього видрукувано вдруге.

Освітлення нових архівних публікацій подали М. М. Покровський (у передмовах до 1-го й IV-го т. т. «Восстания декабристов»), а також редакційні статті Б. Є. Сирочковського (1) «Дело П. И. Пестеля», 2) «Дело С. И. Муравьева-Апостола», 3) «Водяные знаки та 4) «Приемы публикации»), М. П. Чулкова («Следственные дела членов Общества Соединенных Славян»), Б. Л. Модзалевського й О. О. Сиверса (1) «Предисловие» до VIII тому «Восстания декабристов» та тих самих авторів — 2) «Приложения» (додатки) до «Алфавита декабристов»), О. О. Покровського («Следственные дела декабристов»), нарешті, — редакційні вступи й відповідні коментарі всіх інших зазначених уже праць джерелознавчого змісту.

Систематизацію літератури питання перевели спеціальні покажчики В. Селіванова („Декабристы 1825—1925“), С. О. Переселенкова („Дневники и мемуары декабристов“), С. О. Вознесенського („Библиографические материалы для словаря декабристов“), особливо-ж М. М. Ченцова („Юбилейная литература о декабристах 1924—1926“, що її зредагував М. К. Піксанов), почасти М. В. Нечкиної та Є. В. Сказіна (у відповідних вказівках їхнього „Семинария по декабризму“ за ред. В. І. Невського), також, звичайно, спеціальні нариси тієї самої М. В. Нечкиної (у трьох систематичних її оглядах: 1) „Столетие восстания декабристов в юбилейной литературе“, 2) „Украинская юбилейная литература о декабристах“ та 3) „Портреты предков. Юбилей декабристов за рубежом“) і Б. Ніколаєвського („Новое о прошлом в русской зарубежной печати“) та нарешті, автора цього огляду.

Посильне підсумування й відповідні узагальнення зробили (окрім, звичайно, відповідних частин перевиданих знову мемуарів Горбачевського) М. В. Нечкина (в своїх працях: 1) „Общество Соединенных Славян. Предшественники революционеров-разночинцев среди декабристов“ і 2) „Восстание Черниговского полка“ з доданою до нього „Схематической картой движения восставшего Черниговского полка“), Б. С. Сирочковський (а) у передмові до „Записок и писем И. И. Горбачевского“, що він редагував, та у 2) вдало конструйованому його-ж „Восстании Черниговского полка в показаниях участников“, Ю. Г. Оксман („Восстание Черниговского полка“ в „Огоньке“), почасти також М. М. Покровський, автор нової загальної концепції декабризму („Два вооруженные восстания“ та інші етюди в його збірнику), М. В. Нечкина та Є. В. Сказін (у темах „Семинария по декабризму“, що вони зформулювали), П. Є. Щеголев (у перевиданій збірці його етюдів), так і мабуть що редактори хрестоматій С. Я. Штрайх („Декабристы. К столетию заговора“), М. М. Клевенський („Декабристы. Хрестоматия“) та інші, не кажучи вже, певна річ, за Ю. Г. Оксмана.

Сучасні події на Україні, в їх найхарактерніших епізодах (окрім, звичайно, самого повстання Чернігівського полку), списано в статтях О. В. Шебалова („Арест Пестеля“), І. М. Троцького („Ликвидация Тульчинской Управы Южного Общества“), Ю. Г. Оксмана („Поимка поручика И. И. Сухинова“ та інші) й, почасти, П. Є. Щеголева (у „Катехизисе Сергея Муравьева-Апостола“, що він знову передрукував).

По змозі повно узагальнений або-ж частковий матеріал до біографій та характеристик сучасників і сучасників подій подано в статтях і замітках довгої низки авторів, от як С. М. Чернов („Имущественное положение декабристов“), Ф. І. Покровський „Расходы государственного казначейства на „декабристов“), Ю. Г. Оксман (1) „Из писем и записок В. Ф. Раевского“, 2) „Поимка пору-

чика І. І. Сухінова*, 3) „Письмо В. І. Сухачева к гр. М. С. Воронцову из Таганрогского тюремного замка“, 4) „Мытарства декабриста Ринкевича“ та 5) „Последняя попытка „облегчения участи“ А. А. Бестужева“, М. К. Піксанов („Из архива декабриста Вас. Мих. Давыдова“), В. Є. Сирочковський (1) „І. І. Горбачевский и его Записки“ у поновному виданні 1925 р., 2) „Записки А. К. Бошняка“ й 3) „Письмо декабриста І. І. Горбачевского к Н. П. Оболенской“ про реформу 19 лютого 1861 р.), С. Я. Гессен („Из прошлого. Неопубликованные письма Сергея Муравьева-Апостола“), Б. М. Енгельгардт („Письма С. І. и М. І. Муравьевых-Апостолов к А. Д. и А. І. Хрушовым“), Г. І. Чулков (1) „П. І. Пестель“ та 2) „С. І. Муравьев-Апостол“), Н. Г. Богданова („Письмо М. П. Бестужева-Рюмина к А. І. Чернышеву“), Б. Л. Модзалевський 1) „Страница из жизни декабриста М. П. Бестужева“ та 2) „Декабристы на пути в Сибирь. Донесения сенатора князя Б. А. Куракина 1827“— між иншим, за Соловйова, Сухінова, Модзалевського, Горбачевського та М. Муравйова-Апостола), М. Бризгалова („Встреча с декабристами. Матвей Иванович Муравьев-Апостол“), М. Муравйов („Декабрист Артамон Захарович Муравьев“), В. М. Базилевич (1) „Декабристы Крюковы, Вольф, Фалленберг и Борисовы в 1845 г.“, 2) „Письма декабриста П. В. Абрамова из Сибири“ та 3) „Из архива декабриста Юшневского“), Я. Д. Баум („Бердичевский еврей Давыдко Лошак и полковник Пестель“), нарешті, П. Є. Щеголев (знову передруковані два етюди про Миколу І, два — про В. Ф. Раєвського та один — про С. Муравйова-Апостола).

За наслідки подій та їх епілог сказано в працях Б. Л. Модзалевського („Декабристы на пути в Сибирь. Донесения сенатора князя Б. А. Куракина. 1827“), В. О. Ганцовой-Берниковой („Из жизни декабристов на каторге и в ссылке в 1827“), М. В. Нечкиной („Заговор в Зерентуйском руднике“), М. К. Азадовського („Загадочный документ“), Ф. І. Покровського („Расходы государственного казначейства на „декабристов“), С. М. Чернова („Имущественное положение декабристов“ та, певна річ, у зазначеному вже листуванні декабристів, засланих до Сибіру.

Про відгуки подій, безпосередньо після них і пізнішої доби, знаходимо в працях Ю. Г. Оксмана (1) „Отзвуки декабрьских событий 1825 г. в Новороссии“ — в чотирьох зазначених вже його картинах і, певно, 2) вже згадана давнішня, що надрукована була ще в Одесі його-ж „Константиновская легенда в Херсонщине“, В. О. Ганцовой-Берниковой („Крестьянские волнения 1826 г.“), І. Звавич („Восстание 14 декабря и английское общественное мнение“), М. С. Балабанова („Народные массы и движение декабристов“), С. Я. Гессена („Декабристы перед судом истории“), також М. В. Нечкиной та Є. В. Сказіна (у відповідних вказівках їхнього „Семинария по декабризму“),

не кажучи вже за відповідну літературу зазначених архівних видань і спеціальних праць.

Літературу окремих, більше або менше випадкових рецензій або спеціальних бібліографічних оглядів і зведень, яка теж має всі права на посилену до себе увагу, подано, нарешті, в досить численних тепер періодичних виданнях РСФРР, як загально-літературного, так і суто-історичного змісту. У низці випадків вона буває дуже цікава, з одного боку, підсумуванням вражень часто досить компетентних осіб од реальних уже досягнень у даній галузі науки, а з другого — висловленими побажаннями, сподіваннями в майбутньому, формулюванням і навіть загостренням того чи іншого питання, тоб-то відповідними науковими прямуваннями ¹⁾.

— Приконтречне, що впливає з огляду літератури, питання (поданого по змозі стисло й з інформаційними переважно завданнями), узагальнення мало не конспективного характеру дозволяє, гадаємо, передусім констатувати зовнішній, наочний вияв дуже великого зацікавлення наших сучасників історичними подіями, згадуваними 1925 — 26 року, і — як натуральний наслідок цього — надзвичайне багатство для науки що-до різноманітності, систематичності й повноти, що ніби перевищує досягнення навіть цілого попереднього століття. При цьому не тільки в РСФРР, з його величезними архівними скарбами й численними науковими силами, але й, особливо, в УСРР, доводиться підкреслити визначну часом енергію, мало не замилювання в трактуванні декабристознавчих питань. Цінні ще неможливі раніш розмах завдань, широта й поглибленість теперішніх наукових праць у цікавій для нас галузі ²⁾.

Разом з тим цілком до речі висловити тут і відповідні побажання, наприклад, щоб енергійніш, ніж раніш, використовувано, для студій над виявами декабризму на Україні, спеціальні цінності архівів РСФРР та УСРР, де, між іншим, Волинь і Поділля ³⁾ поки-що

¹⁾ Поява цих заміток на сторінках видань не зівсіді академічного, наукового характеру відбивається, що правда, на їхніх специфічних часом рисах, як от не тільки випадковість або-ж суб'єктивність висновків, ба й нетолерантність, зарозумілість і вульгарна навіть розв'язність (жвавність) у висловах. Напр., один рецензент досить темпераментний, замість натурально сподіваного від нього аргументування, задовольняється лиш лаконічним образним, мальовничим епітетом „труха“ (мотлох), кажучи про працю заслуженого столичного діяча історичної науки, другий, трохи, що правда, жантильніший, не вагається висновки взятого до рецензії дослідника атестувати як „необоснованние“, „внутренне-пустые“ й „чрезвычайно поверхностные“ (М. В. Нечкина), третій немов-би навіть хизується перлинами словесної гречности, як от „наивность“, „совершенная беспомощность и явно недостаточная осведомленность“, „ущербность (чи ублюдність?) публікації“ (Ю. Г. Оксман), то-що.

²⁾ Згадаймо дослідчі проблеми, як, напр., висвітлення коріння руху, його генези, територіальності, пересування центру уваги з півночі на південь і т. и.

³⁾ Від них, від нерозшуканих ще фондів з колишніх тутешніх губернаторських канцелярій, цілком натурально сподіватись знахідок, які своєю цінністю, може бути, не поступаються перед тим, що сконстатовано вже в Києві, Одесі та Харкові.

для науки нічого не дали. Маючи нові відповідні здобутки, поряд з питаннями, які вже почато розробляти як слід (наприклад, про тогочасні громадські настрої на Україні, про Товариство З'єднаних Слов'ян, про повстання Чернігівського полку, про відгуки тогочасних подій у громадянстві та, зокрема, в народніх масах), можна-б усунути, потім, і лакуни, що заважають відтворити по змозі бажану картину становища України століття тому. Тоді було-б вивчено як слід також, напр., діяльність, аж до самої ліквідації, місцевих революційних (Васильківської, Тульчинської та Кам'янецької) „управ“ і всього Південного Товариства в його цілому, не кажучи вже за низку інших подібних тем і за способи їх бажаного трактування в нас, на Україні, хоч-би в мірилі досягнень сучасної спеціальної літератури РСФРР в даному випадку.

Певна річ, передчасно поки-що сподіватися на планомірні (за прикладом хоч-би видань московського Центрархіву) і монографічні досліді, — поки-що таких тепер нема ¹⁾. Але разом з тим є підстави, щоб зацікавлені особи висловили більш побажання й що-до зовнішньої техніки при обробці низки праць, як і що-до способів розробки тез у тій або іншій темі ²⁾: адже, навіть за сучасних нам умов наукової праці, не треба забувати як за колишні досягнення в цьому напрямку, неперевищеного й донині Семевського, так і за високо цікаві часом вправи, напр., культурно-історичного змісту наших сучасників Шпенглера з його таким відомим „*Untergang des Abendlandes*“ або-ж Трельча, автора етюдів з так званого історизму ³⁾.

Згадати треба, нарешті, почасти й за витончені, мало не рафіновані праці на подібні-ж теми (теж історично-філософського змісту) навіть закордонних наших представників так зв. сучасного феодального соціалізму, як от Л. Карсавін, М. Бердяєв, С. Франк та ин. ⁴⁾.

¹⁾ Ми маємо тепер мало не самі лиш ескізи або-ж етюди, тоб-то тільки немов-би більше чи менше випадкові праці.

²⁾ Маємо на увазі, наприклад, ескізність та публіцистичний характер статтів-заміток навіть М. М. Покровського й інших авторів нарисів узагальненого змісту.

³⁾ Пор. статтю Hintze „Troeltsch und die Problem des Historismus“ у „*Historische Zeitschrift*“. Band 138, Heft 2. 1927.

⁴⁾ Згад. статтю І. Луппола „Новое средневековье“ в № XII журналу „Под знаменем марксизма“ за 1926 р.